

R. Nagy József

VÁLTOZÁSBAN: MUNKA ÉS SZABADIDŐ 1984–2014

Fogalmak, felfogások, és gyakorlatok magyarországi munkások körében

Munka és szabadidő a lehető legszorosabban kapcsolódik egymáshoz, hiszen egyik megléte a másik hiányával írható le. Miközben az elmúlt évtizedekben a társadalom egészében átalakult a munka/szabadidő kapcsolat, tágabb értelemben a hagyományos időmérleg, a kollektív és egyéni emlékezetben még gyakran fellelhetők a munka, a szorgalom, a lustaság, tértelenség stb. fogalmak múltra jellemző felfogása. Az írás alapjául szolgáló empirikus, s az azt kiegészítő történeti anyagokat feltáró kutatás célkitűzése ennek a kettősségnek a vizsgálata, a változás leírása és értelmezése volt. A tanulmányban elsősorban a hagyományosan kétkezi munkát végző (iparban, szolgáltatásban dolgozó), magyarországi munkavállalók munka-szabadidő felfogásáról, -kezeléséről esik szó.

A szabadidő eltöltésének kutatásokban való erőteljes megjelenése az oral history által okozott fókuszeltolódás eredménye (Thompson 2004:177). Az időmérleg-vizsgálatok a szociológia tudománya irányából nagyon jól támogatottak, kidolgozott módszertannal rendelkeznek. Ráadásul a munkásosztály életviszonyaira vonatkozó társadalmi vizsgálódások során alakultak ki. Fontos a szabadidő-felhasználás vizsgálatok a konvencionális időmérleg-vizsgálatok látókörén túlmutató „szekvenciális sémák” (Szalai 1978:20), a tartam, a gyakoriság, az egyes szabadidős tevékenységek sorrendjének vizsgálata is. A hagyományos időmérleg-felmérések egyik nagy fogyatékosága abból ered, hogy nem képesek leírni és kezelni az egy idő alatt végzett többes tevékenységeket, például amikor valaki tévénézés közben olvas vagy beszélget, munkavégzés közben rádiót hallgat, horgászás közben keresztretjvényt fejt (Szalai 1978:18-19). Bár hangsúlyozzuk, kutatásunk csak egyes elemeiben használ fel az említett megközelítésmódokból, de a módszertani ismertetők (Szalai 1978:17-49; Lakatos 2010) alapossága mentesít minket ezek részletes taglalásától.

A kutatás alapjául szolgáló terepmunka 2014 tavaszán zajlott. Összesen 475 fő válaszolt kérdő-

ívünk kérdéseire,¹ míg a témaorientált interjúkkal – részben a kérdőívezés időszakában, részben azt megelőzően, más munkáséletmóddal foglalkozó kutatások során – 37 főt sikerült megkérdeznünk. A megkérdezettek kiválasztásánál területi, nemi, vallási szempontokat nem vettünk figyelembe, csupán a munkához való viszony volt a fontos. Kizárólag olyanokat kerestünk meg kérdéseinkkel, akik megfelelnek a hagyományos és közértelemben vett munkás-definíciónak. A válaszadók kiválasztása egyszerű véletlen mintavétellel (SRS) történt. Ebben az esetben a mintavételi keret minden tagja ugyanakkora valószínűséggel kerülhet kiválasztásra. A reprezentativitás persze nagyban függ a minta nagyságától, a minta homogenitásától és az alapsokaság elemszámától is. A hazai ökölszabály nagyjából ezer főben határozza meg a reprezentativitás minimumát, így jelen kutatásunk csupán a kérdéskör árnyalásához, adalékok szolgáltatásához elegendő.

Hogy a múlt és a jelen összehasonlíthatóságát megteremtjük, az interjúalanyokat két csoportba osztottuk. Az egyikbe a jelenleg is aktív munkások, a másikba pedig azok kerültek, akik már a rendszerváltoztatás előtt is hosszas munkaviszonyt tudhattak maguk mögött. A passzív munkásoknak megfogalmazott kérdések a múltra vonatkoztak, s kisebb mértékben módosított változatai voltak az aktív munkások kérdőíves kérdéseinek. A szabadidőt az elmúlt években befolyásoló jelenségek kérdései – internet, mobiltelefon stb. – így csak a hosszabb interjúkban kerülhettek közvetlenül elő. A két összehasonlított idősről 2014 és harminc esztendővel ezelőtti imaginárius párja, 1984.

A legidősebb, jelenleg is aktív munkásként tevékenykedő interjúalany 1948-ban, míg a legfiatalabb 1993-ban született. A rendszerváltoztatás előtt már munkaviszonnal rendelkezők esetében ez 1924, illetve 1970 volt. Minden megszólaltot figyelembe

1 A kérdőívek felvételében segítségünkre voltak a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete „Kortárs életmódtípusok” kurzusának hallgatói: Balogh András Zsolt, Báthori Kinga, Belme Lilla Edit, Berze Lotti Barbara, Eizen Fruzsina, Fliegau Katalin, Füle Judit, Gelencsér Gábor Márk, Hardi Olivér Milán, Horváth Kitti, Kovács Eszter, Kovács Eszter Andrea, Kökény Kármén Ildikó, Magyar Henriett, Méder Noémi, Nagy Katalin, Sapka Beáta, Simonyák Dorottya és Urbán Beáta.

vége a megkérdezettek átlagéletkora az aktív munkások között 40, míg a passzív munkások esetében 62 év volt. Nemek tekintetében az aktív munkaviszonyal rendelkezők 37%-a, a passzívak 56%-a volt nő. Ez utóbbiak magas aránya egyértelműen a férfiak magasabb halandóságának, korábban bekövetkező halálának köszönhető.

A munkavállalók között a szabadidő megléte önmagában is státuszszimbólummá vált, s az csak erősödött az eltöltési módokkal. A megkérdezettek 89%-a a kérdőívek végén megfogalmazott nyitott kérdésre adott válaszában éppen ennek visszásságaira hívta fel a figyelmet. Ahhoz, hogy minőségi szabadidőt tudjon az ember magának biztosítani, azaz „ne csak a tévé előtt *tespedjen*”,² többet kell dolgoznia. De a munkaidő növekedése éppen a szabadidő lehetőségét veszi el a munkástól. Mindeközben a szabadidő birtoklásához egy másik, dologtalan, munka nélküli élet rémisztő képe is társul. Egy munkaközpontú közösségben ez az egyik legrosszabb, ami az emberrel megtörténhet. Külső vagy személyes okokból dologtalanra válni.

A Munkaügyi Szemle 1937. februári számában olvasható beszámoló (Munkaügyi 1937:53-58) még „a munkások szabadidejének tartalmas eltöltése” miatt aggódik, mely szerint a megnövekedő szabadidő rossz irányba fogja befolyásolni a munkások nyugodt, hosszú idő alatt kialakult életvitelét. Kimondatlanul is egyfajta paternalista irányítás, soha nem volt irányíthatóság fogalmazódik meg ebben, mely áthúzódik a II. világháború utáni évtizedekre is. Marx nagy teret szentel a szabadidő kérdésének, és megállapítja, hogy a társadalom gazdagságának igazi fokmérője a társadalom tagjainak rendelkezésére álló szabadidő nagysága, mert az ember sokoldalú fejlődésének ez az egyik alapvető feltétele (Módné 1978:71). A szocializmus által felkínált életmód a munka és a szabadidő olyan harmóniájára épült, amelyben a munkavégzés sem kín, nem csupán a megélhetést adja, hanem az emberi örömezzetek egy alapszintű előidézője. A munkavégzés öröme, ezt az örömet érezni az egészséges lelkiületű, szocialista életmódokat valló ember képes.

Parasztok esetében nem beszélhetünk szabadidő-kultúráról, hiszen abban a közegben nem létezik szabadidő. Az, ami mégis szabadidőnek nevezhető, csakis egy másik életmódtípus kategóriái szerint mondható annak, de eredeti funkciójában és formájában semmiképpen nem az. Míg a protestáns etika alapja valami nagyszerű megalkotása, amely nagyszerűség nagyrészt a vállalkozás

sikerében, a gazdagodásban mérhető, addig a szocializmus etikájában a munka éppen ellenkezőleg: a szürke belesimulást, a lojális megalkuvások érdemeit értékeli. A máig élő szocialista munkafelfogás a munkától nem nagyszerű alkotást vár, hanem a rendszerhez való alkalmazkodást írja elő (Csoba – Krémer 2011a:11).

Az 1950-es évek frazeológiájában, így a korszak filmjeiben is (Gyarmati 2003:122) a munka felmutatása vált elsődlegessé. A pihenéshez és a szabadidőhöz, a munka nélkül eltöltött időszakhoz a dologtalan, semmittevés, a szocialista életmódtól való távolságtartás képe társult. A szabadidő felosztásában új szempontok jelentek meg, melyek közül a legszembetűnőbb annak hasznosra és haszontalanra való felosztása volt. Hasznos szabadidőnek minősült minden, ami a munkaintenzitást, a szakmai, esetleg honvédelmi, osztályharcos képzést elősegítette, s haszontalannak, ami csupán az egyén szórakozását, passzív pihenését szolgálta.

„Az MHK-zni, meg később az MHSZ-be járni az dicséretes volt. Üvöltöttük, hogy rajta sporttárs, fuss a célba! Mondták is a kiképzők, hogy itt mi most nem csupán szórakozunk, hanem készülünk a kommunizmus világméretű harcára. [...] ...és akkor így közösen kicsúfoltuk X-ékat, akik melő után mindig a telket kapálták. Hogy ők nem akarnak részt venni ebben a harcban.” [79 éves tisztviselő]

Emellett a munkahely különféle, addig ismeretlen akciók részesévé is tette őket, ilyenek voltak a munkaversenyek, a szakszervezeti és pártrendezvények, a gyári ünnepek, a békekölcsönjegyzés kampányai, a „szocialista brigádmozgalom”, a gyári ötletnapok, a tervismertető értekezletek, a Szabad Nép félórák, az önbírálati órák, az „elvtársi bíróságoknak”, sőt néha a büntetőbírók gyárakban megrendezett tárgyalásai is (Belényi 2005:44).

A munkásokra mindig is jellemzőek voltak a dinamikus, alkohollal körített szórakozási formák. A munkások kocsmákhoz kapcsolódó szabadidős szokásairól sok történeti, antropológiai és kultúrtörténeti publikáció jelent már meg (lásd Tomasz 2001:64-95). Kutatásunk is igazolta azonban azt a tényt, hogy a végzettségen alapuló nagy munkakategóriák – segéd-, betanított-, szakmunkás, munkás-vezető – közel sem kezelhetők homogén csoportként, még szórakozás közben sem. A mindig is meglévő különbségek napjainkra sem szűntek meg. Már az 1950-es évek vendéglátásával foglalkozó írásokból tudni (Havadi 2006:340), hogy azok a törekvések, amelyek a munkások számára szakképzettségtől, kereseti viszonyoktól függetlenül ugyan-

2 55 éves férfi karosszerialakatos.

azt az ellátást kívánták biztosítani – büfékben, tejivókban, menzán, vendéglőkben –, nem értek el teljes sikert. A kiemelt helyzetben lévő szakképzett, művezetői, előmunkási réteg szórakozásában is, vendéglátóipari fogyasztásában is deklarálni szeretne volna saját elitpozícióját.

„Ha én a lapátosnak [segédmunkás] a munkahelyen parancsolok, a presszóban sem fogok vele bratizni. Másnap a műszakban már a hátam veregetné és nem a melóval foglalkozna. Legfeljebb koccintunk egyet, de azután szigorúan különvonulunk. [...] meg a legegyszerűbb, hogy nem is ugyanoda járunk [60 éves építőipari művezető].

Az egyszerű munkás emberek anyagi okokból nem engedhették meg maguknak, hogy első osztályú éttermekbe járjanak. A felfelé törekvő szakmunkásrétegek kisvendéglőbe, presszóba, a kisebb keresetűek italboltba járhattak (Havadi 2006:340). Parasztból segéd- és betanított munkássá váltak, illetve a kispolgári mintát követő szakmunkások más preferenciák szerint választottak maguknak szórakozóhelyet. Mintha a II. világháború előtti tiszt-, altiszt-, kaszinók, munkásolvásokörök kasztszerűen zárt, szakmai endogámiával jellemezhető világa nyújtott volna mintát. Kutatásunk során minden szakmunkás, technikus végzettségű interjúalanyunk kitért arra, hogy „az sm-ekkel [sm = segédmunkás] haverkodókat kinézték”³ maguk közül, azt elfogadhatatlannak találták, s béremeléskor, előléptetéskor ezeket a munkásokat háttérbe is szorították.

„Miután hazajöttem Németből, csak ilyen beosztotti munkát kaptam itt Miskolcon, egy idősebb szakai volt velünk a főnök. Ha valami megoldás nekem jutott eszembe, vagy az én kitalációim jobb volt, akkor mindig üvöltött egyet, hogy <Nehogymá' a te szarod nagyobb legyen, mint az enyém, én vagyok a mester!> S úgy kellett csinálni, ahogy ő mondta.” [55 éves hidegburkoló]

„... a családközpontú és középosztálybeli ideákra épülő szabadidő-eltöltési normái miatt [...] a kocsma nem pusztán szembenállást jelentettek a hivatalosan is támogatott értékrenddel, hanem életmódbeli alternatívát is kínáltak. Ez abba az értelmezési keretbe is illeszthető, amely szerint az iparvárosokba bevándorlók számára a kocsmái közösség a falusi, közösségi értékek transzformálását és továbbélését is jelképezte – ami az industrializációhoz kapcsolódó közösségi formákkal szembeni ellenállásként is értelmezhető” (Horváth 2004:160).

Kutatásunk a szellemi aktivitást nem kívánó szórakozási formák egyértelmű, erőteljes ténye-

rését figyelhette meg. Az aktív mulatozás, a zenés szórakozóhelyek, diszkók stb. látogatási aránya a megkérdezettek között 20-ról 37%-ra,⁴ a klasszikus italozóhelyek, kocsma, presszó felkeresése 24-ről 50%-ra, az étkezést is nyújtó vendéglőké pedig 18-ról 47%-ra növekedett. Annak ellenére, hogy a kocsma látogatottságának 24%-os arányát kritikával kell kezelnünk, hiszen ez az érték az eddigi kutatásoknak ellentmond (R. Nagy 2012:50-52), a tendencia egyértelmű. A kérdőív más, vonatkozó kérdései is, a hosszabb beszélgetéseik is hasonló magyarázattal szolgálnak.

A munkásság identitásának a múlt rendszerben szerves részét képező öntudat, a hatalom által sokszor deklarált kijelentés, mely szerint a munkás a társadalom vezető rétegéhez tartozik, napjainkra teljesen eltűnt. Magabiztosság helyett „mindenütt csak megalázott szolgák lehorgasztott fejét látni”,⁵ s ebben a világban szükség van könnyen elérhető, gyorsan örömeztető adó kikapcsolódási formákra. A naponta újratermelődő stresszes állapot ellensúlyozására, a jó kedély megőrzése érdekében a munkás „manapság tévézik, mert az olcsó, vagy iszik vagy zabál, mert az meg azonnal rózsaszínűt teszi a világot – és gyakrabban is van, mint a szex”.⁶ Sokan megjegyezték azt is, hogy a munkaidő betartásának szigorodásával, a munka közbeni üresjáratok eltűnésével megszűnt a közösségi együttléték – beszélgetések, pletykálgatás, ugratások, viccelődések – lehetősége, így azt a munkaidő után kell pótolni.

Ugyanez a magyarázata annak is, hogy ezzel szemben a szellemi aktivitást kívánó szórakozási formák vesztettek jelentőségükből. Igaz, a vártnál talán kisebb arányban. A mozis látogatása 25-ről 19%-ra, a színházba járás 14-ről 13%-ra, kiállításokra, koncertekre járás 12%-ról 10%-ra esett vissza. De leginkább a könyvtári látogatások alkalmi csökkentek, 25-ről 13%-ra. Indokul szinte mindenki megemlítette az árak elszabadulását, a szabadidő mennyiségének csökkenését, az erős konkurenciaként megjelenő számítógépes, internetes lehetőségeket. Azt is látnunk kell, hogy a majdnem kizárólagosan a munkásarisztokrácia tagjai által látogatott, a magaskultúrához köthető időtöltési lehetőségek kitermeltek egy olyan elkötelezett, arányaiban közel állandó munkásréteget, amelyik gazdasági okokból, csupán a divatot követve nem hagyja ott megszokott szórakozását.

4 Amennyiben külön megjelölés nélkül két arányszámot közlünk, ott az első mindig az 1984-es, a második a 2014-es adatokra vonatkozik.

5 73 éves építőipari technikus.

6 62 éves vegyipari gépész.

3 58 éves CNC esztergályos.

A munkahely szervezi a szabadidőt is. Egyrészt elválasztja a munkaidőt és a szabadidőt, másrészt a munkaidőn túl is programokat ad. Összejárni a kollégákkal, születésnapot, névnapot ünnepelni, társadalmi eseményekre járni (Csoba – Krémer 2011b:44). Marx Károly a szabadidős szférában egyrészt nem alkotó időtöltéseket – pihenés, táplálkozás, élvezetek –, másrészt személyes belső szükségletekből fakadó erő kifejtéseket említ. Ez utóbbiaknak két típusa létezik: a képességfejlesztés, és az alkotó jellegű munkálkodás (Tütő 2001:70). A szabadidő növelését Marx kívánatosnak tartotta azért is, mert „Mennél jobban nő a munka termelőereje, annál jobban meg lehet a munkanapot rövidíteni, és mennél jobban megrövidítik a munkanapot, annál jobban nőhet a munka intenzitása” (Marx 1955:491).

A munkások vidéken, elsősorban kisebb településeken vagy kolóniákban lakó részének mindig is alapvető fontosságú volt a munkája melletti mezőgazdasági munkavégzés. A munka- és lakhelyük között ingázók naponta átlagosan tíz órát töltöttek és töltenek el ma is munkával és utazással. Voltak azonban ennél jelentősen hosszabb időtartamok is. Amíg a borsodi bányavidéken számos bánya üzemelt, tömötten jöttek-mentek a „műszakos buszok”. Az ingázó bányászok életük jelentős részét a buszon ülve töltötték, hajnal 3-kor indultak s csak 16 órára értek haza egy-egy nappalos műszak után.⁷ A kötelező túlmunkák miatt főleg az ötvenes években igen hosszú volt a munkaidő, és a szabadidőt tovább csökkentette a gyatra közlekedés is, így a kettő aránya az előbbi javára tolódott el (Belényi 2005:44).

Az otthoni teendők elvégzésével a munkával töltött idő még hosszabbra nyúlt. Ezeknek a munkásoknak érthetően igen kevés idejük marad művelődésre, szórakozásra, a baráti kapcsolatok ápolására. A munka okozta fáradtság is hozzájárul, hogy a „szabadidőt” nagyrészt a televízió nézése töltötte ki (Andorka – Harcsa 1979:76).

A sok utazással töltött óra, az időhiány ellenére a megkérdezett idősebb munkások mégis egy munkával teli, de az emberi kapcsolatokat sem nélkülöző életről számoltak be. A társadalmi háló ápolása ugyan részben átterhelődött az ingázás időszakára – a buszra, vonatra várakozás és az utazás idejére –, de nem okozott észrevehető hiányt. Erről Tóth Pál is beszámol 1976-os kutatásában (1976:45-52):

A bejáró munkások a helyben lakókhöz képest több időt fordítanak:

kertészkedésre 26,59%-kal

féldecizésre, sörözésre 20,39%-kal

személyes kapcsolatokra 16,87%-kal

bálok, tömegrendezvények látogatására 14,88%-kal

asztali játékokra 14,31%-kal

vendégeskedésre 10,84%-kal

kevesebbet:

szépirodalom olvasására 14,00%-kal

fizikai testedzésre 13,60%-kal

sétálásra 10,39%-kal

szakkönyvek olvasására 7,04%-kal.

A bejárók szabadideje nem csupán az ingázás miatt kevesebb. A falusi környezet lehetőségei miatt majdnem mindegyikük kétlaki életet él, mezőgazdasági tevékenységet is folytat. Ebben a közegben a szabadidő fogalma jóval szélesebb körű, mint urbánus közegben. Míg a hivatalos munkaidő keretei közötti munkavégzés egyértelműen a munka kategóriájába tartozik, addig az otthon végzett mezőgazdasági tevékenység megítélésében gyakorta átsodródik a szabadidős tevékenységek közé.

„Az ingázás egyik nagyon fontos velejárója, hogy a kétlaki személyiség állandó jelleggel két kulturális szféra között mozog, állandóan egyikhez sem tartozik, mely állapot végső fokon személyiségének dezintegrációját is előidézheti. A kétlakiság egy többszörösen kihasznált állapot, melynél leginkább szembeötlő a szabadidő teljes hiánya. Ez a többszörösen kihasznált helyzet következtében az otthon maradókra és elsősorban a női munkaerőre újabb terhek hárulnak, ugyanis az ingázás helyzetében az egész mezőgazdasági üzem vezetésének terhe a női munkaerő vállaira nehezedik” (Tagányi 1973:576).

A kétlaki élet elterjedtsége, a munkaidő utáni mezőgazdasági munkák végzése nem várt változásokat mutat. Az elmúlt harminc esztendő alatt a mezőgazdasági munkaalkalmak száma ugyan csökkent, de az évente ilyen típusú munkára szánt idő mintegy 2%-kal növekedett. Ezen belül a városokban élő munkások alkalom híján és a lakótelepeket övező kiskertes, hétvégi házas térségek szlömösödésével kevesebb időt szánnak paraszti munkák végzésére, míg a falvakban élő ingázók kismértékben (6%) növelték is földműves aktivitásukat. Az indokok azonban kisebb mértékben megváltoztak: sokan a „testmozgás meg a napozás miatt”,⁸ mások amiatt,

7 57 éves vājár szóbeli közlése.

8 55 éves malomipari betanított munkás.

mert „nem akarunk mérgezett növényeket enni”,⁹ de van, aki az örömszerzés miatt:

„Mondta valaki a tévében még régen, hogy kertész legyen, aki boldogságra vágyik. Ez bizony igaz! Minden nap ér valami sikerélmény! Ahogy látom azoknak a semmi kis palántáknak a növést, hát örömmel telik el a szívem, megnyugszom. Nekem ez olyan, mint egy adag Xanax”. [73 éves építőipari technikus]

A kertészkedésnek sok jó oldala is van: szabad levegőn való mozgást, igazi tevékenységváltást, a természet figyelését, a munka eredményében való igazi gyönyörűséget tesz lehetővé. Nem csoda, hogy általános tapasztalat szerint a legtöbben szívesen végzik (Módné 1978:71).

A más számára segítségnyújtásként vagy pénzért, napszámban végzett mezőgazdasági munkák esetében sem történt érezhető változás, a mai adatok megfelelnek a harminc évvel ezelőttiek. Az indokok sem változtak. Az a 12, illetve 10%-nyi munkás, aki napszámot is vállal, s aki a falusi, alacsony képzettségű (segédmunkás) és alacsony keresetű csoportból kerül ki, ezt kizárólag anyagi okokból teszi.

Elenyésző mértékben növekedett mind a saját célra (48-ról 52%-ra), mind a segítségnyújtás céljából (27-ről 29%-ra) végzett otthoni, ipari jellegű munkavégzés, a szerelő-javító munkák aránya. Az arányok ugyan gyakorlatilag nem változtak, az okok azonban alaposan. Az informális beszélgetésekből nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszerváltoztatás előtti ilyen tevékenységek egyértelműen a munka, míg napjainkban sokkal inkább a szabadidő kategóriájába tartoznak. A hiánygazdaság, a keresleti piac időszakában „nem lehetett nem javítgatni meg szerelni, toldozni-foldozni”,¹⁰ mindenki rákényszerült erre. Munkás közegben az ilyen ügyesség, rátermettség mindig is egyértelműen férfiasági attribútum volt, „aki nadrágot viselt, annak ezeket a szereléseket meg kellett tudni csinálni”.¹¹ A piacgazdaság, a kínálati piac beköszönőkor, amikor már „bármit meg lehet venni Kínából, amiért régen kuncsorogni kellett”,¹² a barkácsolás kétségkívül hobbitevékenység, örömszerző, alkotói céllal bír. Nagy számban vallottak hasonlókat a megkérdezettek, hogy „manapság az ember [férfi] nyugalma három esetben biztosított: ha horgászik, ha a garázsban bütyköl valamit, vagy a wc-n ülve”.¹³

- 9 51 éves vegyésztechnikusnő.
10 49 éves villanyszerelő.
11 59 éves autószerelő mester.
12 55 éves elektronikai műszerész.
13 73 éves építőipari technikus.

A nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőtlenségek egyik megnyilvánulása a munkaidő-szabadidő arányban is tetten érhető. Magyarországon a házimunka szinte teljes egészében a női munka fogalmával azonos (Czibere – Csoha 2011:122). A szabás-varrás, kézimunkázás, kötögetés azonban ugyanazon elbírálás alá esik, mint férfiak esetében a ház körüli, javító-szerelő-barkácsoló munka. Az arányok azonban nagyon erőteljesen, 56-ról 29%-ra csökkentek. A válaszokból az derül ki, hogy szinte az alapvető szükségletek szintjén végzett otthon-szépítési, a család ellátását szolgáló tevékenységek hiátusát egy másik, hasonló késztetéseket kielégítő tevékenység, a használsruha vásárlás, népszerű nevével a turkálás, turizás váltotta ki. Mind a kettőben megtalálható az utódok biztonságos felnevelésének igénye, az ezért végzett munka szükségessége, de az utóbbinál a keresés-találás örömezzel kiegyensúlyozva. Régen a vásárlás munka volt, ma pedig szórakozás (Timothy 2005:24-25), a szabadidős tevékenységek része. A felvett kérdőívek, az interjúk is tanúsítják, hogy ez a pár évtizeddel ezelőtt komoly munkának számító tevékenység javarészt átkerült a szórakozások kategóriájába. A nyílt árú kínálattal rendelkező áruházak új cikkek vásárlására csábítanak, egyben a vásárló számára már szabadidős tevékenységet is nyújtanak (Bódy 2008:26). Emellett erősen megjelennek azok a gazdaságossági szempontok is, amelyek szerint „ennyiért nem éri meg a [varró]gép fölött vakoskodni”,¹⁴ amikor „a turiban ott van minden, olcsón, jó minőségben”¹⁵ s ráadásul „nekem a legnagyobb boldogság az, amikor V-nél elmehetek túrni egyet, és megyek is, ha van rá szükség, ha nincs!”¹⁶

Mindeközben a munkások úgynevezett önkéntes munkát – civil szervezetek, egyházak stb. részére – elenyésző mértékben végeznek. Mindössze a megkérdezettek 6, illetve 8%-a számolt be ilyenről. A vallásgyakorlás arányszámai első pillanatban nehezen magyarázható okokkal mutatnak csökkenő értéket (25-ről 16%-ra). A rendszerváltoztatás előtti évek azonban már közel sem a vallásellenességgel jellemezhetők. Ebben az esetben helyesebb a változást a társadalom egészét érintő jelenségként kezelni. A múltat azok az idős emberek képviselik, akik ha néha titkoltan, néha túrtan is, de együtt éltek a vallásukat gyakorlókkal, s ha paraszti származásúak voltak, maguk is templomba jártak: „Ha nem is hittem benne nagyon, de a szokás vitt azért a temp-

- 14 58 éves laboránsnő.
15 57 éves raktárosnő.
16 51 éves vegyésztechnikusnő.

lomba”.¹⁷ A jelen ezzel szemben a megállíthatatlan vállalásvesztéssel, az erkölcsi értékrend átalakulásával azonosítható, melyben sokadlagos kérdés a munkás származás, ahol „*a pénz beszél, nem Jézus, [akinek] még tán' mobilja sincs*”.¹⁸

Egyes kutatások a munkások közösségi aktivitását a lakások túlszűfoltóságára vezetik vissza. E szerint a szűkös életkörülmények és a szegényes otthonok főleg a férfiakat „...sűrűn űzte el hazulról arra készítve őket, hogy idejüket, szabadidejük nagy részét köztereken (munkásotthonban, kocsmában, futballmeccsen, vagy csak az utcán) töltsék el” (Gyáni 1990:379). Braun Róbert a marosvásárhelyi munkásférfiakról hasonlókat jegyez meg: „Szabad idejét az utcán vagy az egyleti helyiségben tölti, otthon keveset ül” (Braun 1909:516). Ugyancsak ennek tudható be, hogy a telepi munkásság közösségi aktivitása jóval fejlettebbnek mutatkozik, mint a más, nem kolóniában élő munkások esetében. „A telepes élénk társadalmi életet él, egyesületekben tisztséget vállal, fejlett szervezkedő” (Bán 1940:226).

„*Kulturális szempontból Rudolftelep egy nagyon jó hely volt. Itt, kérek, az üzemvezetés versengett azért, kérek, hogy milyen kulturális rendezvényeket kell csinálni. Volt olyan szilveszteri bál, hogy az egész környékről idejártak mulatságra. Volt tekepálya, persze hogy volt. Lejártunk. Volt táncsoport. Akkor színművészeti csoport. Erről a bánya vezetése gondoskodott. Négyyszer volt mozivetítés! Hetente négyyszer*” [77 éves bányász].

A saját otthon falain belüli, illetve az otthonon kívüli szabadidő legfontosabb közös sajátossága az, hogy annak nagy részét csoportosan töltötték el. Annak ellenére, hogy kedveltek voltak a magányt, egyedülletet igénylő, közösséget nem kívánó időtöltési formák is – olvasás, rádióhallgatás, majd később a televíziózás, kézimunkázás –, a vizsgált munkásokra jellemző volt, hogy szabadidejük túlnyomó többségét is együtt töltötték. A válaszadók 67%-a saját lakásán belül is, 87%-a nyilvános helyeken is a közös szórakozási formákat preferálta.

A szabadidő közös, otthoni eltöltésére a leggyakoribb indok a születés- és a névnap volt, de bármiféle ünneplésre okot adó alkalmat kihasználtak arra, hogy közösen mulassanak. Ugyanúgy „*indok lehetett a nemzetközi nőnap megünneplése is*”,¹⁹ mint egy különlegesre tervezett, jól sikerült vacsora. Ez utóbbiak gyakrabban estek meg, ha nagy mennyiségű, gyorsan elfogyasztható étel – gombaszazonban

gomba, vadászó munkások esetében vadhús – jutott valaki birtokába, de talán a leggyakoribb alkalom volt a közös étkezésre a szalonnasütés. Evési szándék nélkül is gyakran összejöttek kártyázni, zenét hallgatni, sakkozni, minden indok nélkül beszélgetni – s meglepő módon már a világháborút megelőző időszakokban is különféle társasjátékokat játszani. Az otthoni összejöveteleket kivétel nélkül minden esetben alkoholfogyasztás kísérte. Ez önmagában is elegendő volt a találkozásra, hiszen „*mikor má' gázosodott a bor, vót minden este közös program az ismerősökkel*”.²⁰

A lakótelepeken, kolóniákban lakó munkásság körében általános volt a közösségi szórakozási alkalmakon való megjelenés. Ezek egy része nem kapcsolódott kiemelt, szervezett alkalomhoz. A munkaidő után az erre kialakított helyiségben – ez a II. világháború előtt a „kaszinó”, utána a „kultur” vagy „klub” neveket viselte – összejöttek a munkások, spontán kialakított keretben szórakoztak. Sakkoztak, kártyáztak, biliárdoztak, kugliztak, élő vagy lemez-, illetve rádiózenét hallgattak, újságot olvastak, vagy csupán beszélgettek.

A különféle – elsősorban az úgynevezett magyar kártyára épülő – kártyajátékok nagy jelentőséggel bírtak a munkások körében. Ez a jelenség a XIX. század végi Magyarország polgárvilágának legjelentősebb szabadidős tevékenységének (Jánoska 1999:142) közvetlen folyománya. Minden korszak lapja – kezdve az Esti Ujságtól az ezredvégi online portálokig – folyamatosan napirenden tartotta, s ezzel követhető mintaként kínálta fel a kártyázás szórakozását. A kártyázó munkásokhoz való viszony kettőssége a mai napig megmaradt. Egyrészt ez egy elismerésre méltó, ügyességet és fortélyt igénylő, férfias szórakozás, ahol a vesztes is nyer, mert „*aki a kártyában béna, az jó csajt fog kapni*”,²¹ másrészt egy bizonyos szintet túllépve a családot, az utódokat veszélyeztető, üldözendő szerencsejáték is. A rendszerváltoztatás előtti időszakban a kártya a többi társasjátékhoz hasonlóan már kezdett kikopni a munkás időtöltések köréből, amikor váratlan helyről kapott támogatást. A televíziós pókerközvetítések munkás kártyahasználókra gyakorolt hatása, „*amikor Gyuri bácsi [Korda György] bemondja az all-int, hát az frenetikus!*”,²² közvetlenül is mérhető. Mindez megerősítést kapott az egyre terjedő online pókerjátékok elterjedésével is, a média ehhez való pozitív viszonyulásával, ezzel a szerencsejátékos lét elfogadottabbá válásával is.

17 78 éves bányalaktos.

18 49 éves villanyszerelő.

19 62 éves minősített hegesztő.

20 89 éves vājár.

21 49 éves villanyszerelő.

22 55 éves karosszerialaktos.

A rendszerváltoztatás előtt a központi hatalom igyekezett minden apró részletében felügyelni a szabadidőt. Például a KISZ KB egyik 1964-es ülésén szóba került az is, hogy egyes káderek modern könnyűzenei képzésen vegyenek részt, hogy megérthessék, s ennek köszönhetően megfelelően irányíthassák a fiatalok szórakozását (Csatári 2007:74). A szervezett közösségi szórakozási alkalmak tekintetében a munkásközösségeket a pezsgő élet jellemezte. Szinte nem múlt el hét, hogy ne legyen valamiféle, a munkásság egészét megmozgató színházi előadás, koncert, bál, kultúrházi rendezvény, ismeretterjesztő beszélgetés, filmvetítés, saját maguk által szervezett énekkari, színjátszó bemutató.

„Itt nem volt olyan, hogy unalom. Nem ült otthon senki sem. Jöttek a városi színészek, énekesek, vagy mi is betanultunk darabokat, volt zenekarunk és énekarunk is, működött a mozi. És rendszeresen voltak bálók, táncmultságok. Nem volt hét, hogy ne lett volna valami. [...] Akit meg a kultúra nem érdekelt, járt focimeccsre vagy a sörkertbe” [86 éves műhelyvezető kovács].

A szórakozásban a nemek megoszlása közel sem nevezhető kiegyenlítettnek. Az otthon zajló eseményekben ugyan a nők is aktívan részt vettek, de közösségi helyeken jóval ritkábban jelentek meg, mint a férfiak. A páros megjelenést lehetővé tevő alkalmakon – mozi, színház, bál, koncert stb. – túl nem volt jellemző a részvételük. Feltétlenül említést érdemel azonban az, ami a földműves falvakban szinte sohasem fordult elő, hogy bizonyos határok között akár hajadon lányok, akár férjes asszonyok férfikíséret nélkül is megjelenhettek a szórakozóhelyeken.

„Igaz, hogy vagy volt velünk mindig egy idősebb mamika is, vagy ilyen csoportban mentünk, de simán ott voltunk a presszóban sötétedésig. De utána már nem maradtunk, meg nem is volt kedvünk, mert akkorra már berúgtak a bányászok és kötekedni kezdtek volna” [77 éves aknai kézbesítőnő].

A bejáró munkások testedzésre kevesebb időt fordítanak, mint a helyben lakók, mivel mozgási igényeiket kielégíti otthoni, kétlaki életmódjukból adódó munkatevékenységük. A munkások sportbeli aktivitása erősödött az elmúlt harminc esztendőben – 1984-ben a munkások 35, napjainkban 43%-a sportol rendszeresen. A labdarúgás olyannyira a leggyakrabban űzött sportok közé tartozik, hogy a többit csak említés szintjén lehet megnevezni: kerékpározás, futás, testépítés, csak régebben pedig a természetjárás, az asztalitenisz, a kézilabda. A sportegyesületek régi szerepe (36%) mára már

csökkent (11%), a többség (52%) egyénileg szervezi meg sportolási lehetőségeit.

Mellesleg megjegyezzük, az aktív testmozgással eltöltött szabadidő növekedését a válaszadók egészségi állapotáról, testképéről vallott nézetei nem tükrözik, sőt! Azt figyelhetjük meg, hogy a sportolással töltött kevesebb idő ellenére a harminc esztendővel ezelőtti munkások egészségi állapota 40%-ban nagyon jónak, 49%-ban jónak volt mondható. Testtömeg indexük²³ és testképük kifejezetten egészségesnek tűnik. Ezzel szemben az aktív munkások közül saját egészségi állapotukat csak 10%-nyian minősítették nagyon jónak, míg jónak 47%, kielégítőnek 42%. Ezzel párhuzamosan egy kissé korpulens, súlytöbblettel küszködő, s azzal nagyon elégedetlen munkást vizionálhatunk. A nosztalgizást, a megszépítő távolság által okozott mérési hibákat is figyelembe véve is szembetűnőek a sok sporttal eltöltött szabadidő ellenére testükkel és egészségi állapotukkal elégedetlen munkások. Kereshetjük a választ az azóta jelentősen megváltozott testképben, a külső erők által manipulált alacsony önfogadási szintben, a társadalom elégedetlenné válásában, a tartóssá vált rossz nemzeti közérzetben is.

A II. világháború után a mindenki számára elérhető belföldi üdülés a munkásjóléti intézmények sokat propagált elemévé vált. Része volt ennek „a korábbi felső osztályok szokásainak átvétele, illetve lerombolása” (Horváth 2007:48) ugyanúgy, mint a munkások ön- és közbecsülését magával hozó, sikerrel való küzdelem a presztízzsel bíró, értékesnek tartott üdülőhelyek elnyeréséért.

A szabadidős tevékenységek közül kétségkívül az üdülés szenvedte el a legnagyobb csökkenést. Az érett Kádár-korszakra jellemző, minden munkás számára széleskörűen és viszonylag könnyen elérhető üdülési alkalmak a rendszerváltozást követően szinte megszűntek. Ez a manapság piaci alapokra helyezett kikapcsolódási, rekreációs és gyógyulási forma, pláne a külföldi üdülések terén egyértelműen átkerült a státuszszimbólumok közé. Itt sem beszélhetünk általában a munkásságról, rétegzettségük markánsan megmutatkozik.

Az alsó-közép életstílus lemaradása az elit, felső-közép és közép életstíluscsoportokhoz képest több téren is szembeötlő. Idegennyelv-tudásuk hiánya miatt nemzetközi kapcsolataik szerényebbek, ritkák a külföldi utazásaik. Emellett játékos társági tevékenységekben passzívabbak és szabadidős

23 A kérdőív tartalmazott olyan kérdéseket is, amelyek a testsúlyra, a testmagasságra, illetve különféle egészségügyi problémáikra kérdeztek rá.

aktivitásuk is visszafogottabb. Őket tekinthetjük az „alsó-középosztályi” életstílusmintát jelképező-megvalósító rétegnek (Utasi 1995:10).

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett munkás-életmód-változás egyik legfájóbb, gyakran felemlgetett traumatikus eleme az üdülések elmaradása. A kérdőívek azon, nyitott választ igénylő részén, amely a múlt és jelen legjelentősebb különbségeire kérdezett rá, az üdülések megszűnésére a válaszok 87%-ában történt említés. Hosszabb interjú adó beszélgetőtársaink közül pedig mindenki (100%) fájó pontként beszélt róla. Ezek szerint a „munka több lett, üdülés meg semmi”,²⁴ „ma az üdülőkben már munkásgyereket nem találni”,²⁵ mert „ha szabadidőd már lenne is, de pénzed az üdülőre az nem lesz”.²⁶ A visszaemlékezések talaján megindult az az emlékmunka, amely nosztalgikussá tette az üdüléssel kapcsolatos élményeket, még annak negatívumait is szépé alakítva.

„Turnusokban fél óra alatt enni a rántotthúst a pörköltzagu SZOT ebédlőben? Hallgatni a szomszéd szobában lakók ricsaját? Ismerkedési esteket végigülni? Úszni az iszapos Balcsiban, ami tele van szeméttel? Zsírban tocsogó lángost enni hosszas sorbanállás után a parton? Mennék én most is, akár azonnal is, ha hívnanának!” [73 éves építőipari technikus].

A falusi közösségekben évszázados hagyományokkal bíró mesemondás továbbéléséről többen is megemlékeztek. Az Ella-aknai,²⁷ illetve a csepei, Kossuth Lajos utcai munkásszállón²⁸ is volt erre példa. Hasonló, a marosvásárhelyi cukorgyár munkásszállásán éjszakába nyúló mesélésekről Keszeg Vilmos is beszámol (2007:43). Arra, hogy ez a szokás mikor és miért maradt abba, senki sem emlékezett. Több interjúalany²⁹ is azt feltételezte, hogy a szállókban az 1950-es évek végén általánossá váló vezeték rádió, később az oda bekerülő néprádiók, népszuperek, illetve az 1960-as évektől kezdve a közösségi térben elhelyezett televíziók, illetve a fülhallgatószoros készülékek megjelenései okozták a mesélés gyakorlatának megszűntét. Az azonban egészen az 1980-as évek közepéig több he-

lyen is^{30,31} szokás maradt, hogy amikor valaki a szállón lakók közül moziba ment, akkor „*takarodó után töviről-hegyire elmondta a filmet, s akkor a szobában mindenki szájtátva figyelt*”.³²

A munkások aktív hírfogyasztók voltak a múltban, s jelenleg is azok. A felgyorsuló életritmus felértékeli az információ társadalmi szerepét. A „lassan kifizetődő híreket” a századvégtől egyre inkább felváltja az „azonnal kifizetődő hírek” (Lipták 2001:81) áradata – ezek szinte kivétel nélkül negatív hírek, illetve a bulvár kategóriájába tartoznak –, s az életmódváltással, az életszínvonal emelkedésével, a szabadidő polgári felfogásával fokozódott az igény erre a speciális típusú szórakoztatásra. Sokan ugyanis a hírek fogyasztását „*egy bizonyos, a gondolkodó embertípus szórakozása*”-ként³³ kezelték.

A harminc esztendővel ezelőtti munkások 66%-a olvasott rendszeresen napilapot, ezen belül 32% kettőt vagy annál többet is. Legolvasottabbak a Népszabadság, Népszava, Magyar Nemzet, Népsort és a helyi lapok, így az Észak-Magyarország voltak. A bulvárhoz legközelebb álló lapokat a Rakéta, a Szabad Föld és a Nők Lapja jelentették. Annak ellenére, hogy az online média hétköznapivá válásával sem a lapok ellenértékének előteremtése, sem azok elérhetősége nem jelenthet nehézséget, napjaink munkásainak csak 44%-a rendszeres lapolvasó. A nyomtatott sajtótermékek fogyasztása ritkává vált (18%). Ezen túl hagyományos és online hírújságok esetében is elsősorban a szórakoztató szemléletű médiák az elsődlegesek (78%), /Blikk, Kiskegyed, Bors/, a komolyabb, informatívabb, elemzőbb orgánumok a háttérbe szorulnak. Több válaszadó is rezignációval értékelte ezt a tényt, mely szerint „*ma már nem kell a sokoldalúan tájékozott melós*”,³⁴ mert „*a cégeknek csak feladat-végrehajtókra van szükség, az önálló gondolkodás ezen a szinten rossz tulajdonság*”,³⁵ illetve „*ha dögfáradtan hazamész este, akkor nem politikai elemzést akarsz olvasni, hanem azt, hogy Berki kivasaltatta a heréit, az legalább kikapcsol!*”.³⁶

Napjainkra a legfontosabb és leglátványosabb

24 74 éves gumiipari szakmunkás.

25 45 éves élelmiszeripari szakmunkásnő.

26 51 éves elektrikus.

27 78 éves bányalakatos szóbeli közlése.

28 82 éves melegüzemi főgépész szóbeli közlése.

29 78 éves bányalakatos; 90 éves háztartásbeli nő; 88 éves aknász; 86 éves mintaszedőnő.

30 BÁÉV munkásszálló, Miskolc – 51 éves kómúves szóbeli közlése.

31 Petőfi Sándor Fiúkollégium, Miskolc – 50 éves esztergályos szóbeli közlése.

32 Lyukóbányai munkásszálló – 49 éves villanyszerelő.

33 32 éves egészségügyi szakmunkás.

34 51 éves elektrikus.

35 51 éves vegyésztechnikusnő.

36 49 éves villanyszerelő.

szabadidős tevékenységgé a tévézés vált. Azért, mert könnyen elérhető, olcsó, aktivitást jórészt nem kíván nézőjétől, megteremti a tájékozódás és a kapcsolódás illúzióját úgy, hogy közben közösségi élményével a saját csoporton belülről pozicionál. A múltbéli tévézés sajátossága az volt, hogy hétköznapokon magasabb volt a televízió előtt töltött órák száma, mert hétvégékre „komolyabb, hosszabb szórakozásokat tervezett mindenki, nem jutott idő a tévét bámulni”.³⁷ Hétköznapokon 2,5 óra, hétvégén 2,1 óra volt a tévézésre fordított átlag.

Napjainkra ezek az adatok a képernyő előtt töltött idő növekedése mellett elsősorban a tévézésre fordított idő heti ütemezése terén változtak meg. A hétköznapi átlag 2,5 óráját messze meghaladja a hétvégi 3,6 óra. Napjainkra a hétvégére tervezett szabadidős lehetőségek az aktivitásra való igény csökkenésével, gazdasági okok miatt beszűkültek, maradt a televízió. A szabadidő üzleti alapokra helyeződése (lásd Burke 1984:369) éppen ebben a folyamatban figyelhető meg legjobban. Gazdasági potenciál nélkül a szabadidőüzlet fogyasztói oldalán a munkások jelentős része nem tud megjeleni. Szabadidőről vallott nézeteikben többen is Marx közismert, gúnyos nézeteit hangoztatták, mely szerint „A rendőr megtakarítja nekem azt az időt, hogy önmagam zsandárja legyek [...], a pap azt az időt, hogy gondolkozzam” (Marx – Engels 1976:263). A pap, az egyház szerepe alatt több beszélgetőtársunk is a televíziót értette, azzal helyettesítette.

Beszédes adat, hogy mind a múltban, mind a jelenben a munkások 14%-a egyáltalán nem nézett, néz televíziót. Az elutasításnak azonban egyetlen esetben sem a média ellen megfogalmazott kritika vagy ellenkulturális szempontok voltak az indokai. A feszített munkatempó, a hosszú nyúló munkaidő, a passzív pihenés, az alvás igénye okozza, hogy „mire hazaérek, már nincs erőm nézni sem, csak aludni, és másnap is, és következő nap is, meg az azt következőn is, meg hétvégén is...”³⁸

Kérdőívünk egyik kérdéscsoportja a közösen, illetve az egyénileg eltöltött szabadidő mennyiségére és annak minőségi jellemzőire kérdezett rá. Határozott volt a megkérdezettek véleménye (69, illetve 58%) abban, hogy az egyénileg eltöltött szabadidő mennyisége az elmúlt harminc esztendő alatt kevesebb lett. A közösségi alkalmak, a munkatársakkal, barátokkal, rokonokkal eltöltött szabadidő még jobban megsínylette az elmúlt évtizedeket. 74, illetve 68% érzi úgy, hogy ezek az alkalmak ritkábbak

lettek, s csak 6, illetve 3% lát növekedési esélyt. Azt már a 70-es évek kutatásai is bizonyították, hogy az egyedül töltött idő a gazdasági fejlettség növekedésével magasabb (Cseh-Szombathy 1978:227-228).

„Kevés a fizetés, és csak túlórával lehet elérni a reális keresetet. A munkásoknak nincs szabadideje, csak ha csinál magának, akkor meg elveszíti a munkahelyét. Így lesz szabadideje, csak akkor már nem lesz munkás. Embertelen ez a rendszer!” [47 éves fémfeldolgozó szakmunkás].

A kollektívan végzett munkán túl a munkásság egész életmódjára rányomja bélyegét a csoportban, közösségben való létezés. A munkásréteg tagjaiban kétségtelenül erős az érzés, hogy egy csoporthoz tartoznak, s hasonlóképpen bizonyos, hogy ez az érzés magában foglalja azt a föltevést is, miszerint lényeges a barátságos, együttműködésre kész, jószomszédi magatartás. A közösségben való gondolkodás a munkásságnak nem önmagától való kulturális sajátossága, azt elsősorban a mindenkori lakótelepi körülmények és a közös munka alatti nagyon erős egymásraultalság kényszere hozza létre. A megkérdezettek lényegesnek tartották azt a definíció-elemet, mely szerint a munkások egyik legfontosabb jellemzője, hogy mindent együtt csinálnak, így fájó folyamatként élük meg az ilyen szabadidős alkalmak gyérülését. Az ember igyekszik a lehető legtöbb időt ott eltölteni, ahol kiegyensúlyozottnak, elégedettnek, boldognak érzi magát, amelyben a személyisége ki tud teljesedni. Vannak ugyan olyan munkahelyek, amelyek alkalmasak a niche-érzés kiváltására, azonban a szabadidős tevékenységekre szolgáló terek erőteljesebben formálják az emberek niche-tudatát (Michalkó et al. 2007:272). Ha pont ezek a terek, lehetőségek szűkülnek, akkor előfordulhat, hogy „nem lesz már jó hangulatú munkás, munkás se’, csak úgynevezett munkavállaló”.³⁹

„Ahogy a macilacin [marxista-leninista továbbképzés] be kellett magolni, a tőkésekre az jellemző, hogy a tömegek egész életidejét munkaidővé változtatják át. Na, most ez van. Nem is volt olyan hülye ez a Karesz [Marx Károly]!” [73 éves építőipari technikus].

Összegzésül elmondhatjuk, hogy harminc esztendő alatt nem történtek alapvető szintű változások a szabadidő fogalmában, s közel sem nevezhető dinamikusnak a gyakorlat módosulása sem. A társadalom alapszintű változásai – szocializmusból piaci elvű kapitalizmus, puha diktatúrából nyugati típusú demokrácia, hiánykereskedelemből kínai piac, bezárkózás helyett multikulturalizmus és mindenki számára elérhető információs rendszerek

37 62 éves minősített hegesztő.

38 33 éves gépkocsivezető.

39 58 éves laboránsnő.

által megtráogatott világfalu stb. – azok, amelyek a szabadidő-munkaidő felfogásának és kezelésének változásait hozták, s nem a munkás létből való sajátosságok. A munkások társadalmi csoportokon, osztályokon belüli különállása, saját logikája, jellemzően egyedi aspirációi, kulturális autonómiája átalakulóban van, részben már át is alakult. Identitásuk még erős, s a múlt emlékeiből táplálkozva rendszeres megerősítést is nyer – legalábbis addig, amíg ezek az emlékek halványulni nem kezdenek, s még közöttünk élnek „...az öreg szakik, akik minden leheletükkel példát adtak abból, hogy hogyan kell melósként tisztességesen létezni”.⁴⁰.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf – Harcsa István 1979 A községekben zajló társadalmi változások az elmúlt másfél évtizedben. *Társadalmi Szemle*, 5:68-78.
- Bán Imre 1940 Szénbányászok In Rézler Gyula szerk. *Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép*. Közgazdasági Könyvtár XXIV. kötet. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 215-242.
- Belényi Gyula 2005 A munkások állami ellenőrzése és a munkásellenállás (1949–1956). *Századok*, 1: 43-81.
- Bódy Zsombor 2008 A vásárlás és a történések. *Múltunk*, 53. 3:17-39.
- Braun Róbert 1909 Adatok a vidéki munkásság életéhez. *Huszadik Század*, 1:513-527.
- Burke, Peter 1984 A populáris kultúra történet-tudomány és az etnológia határmezsgyéjén. *Ethnographia*, XCV:362-373.
- Csatári Bence 2007 A KISZ könnyűzenei politikája. *Múltunk*, 52. 3:67-103.
- Cseh-Szombathy László 1978 Nemzetközi különbségek a társas kapcsolatok típusaiban és gyakoriságában. In Szalai Sándor szerk. *Idő a mérlegen*. Gondolat Kiadó, Budapest, 226-234.
- Csoba Judit – Krémer Balázs 2011a A munka társadalmi meghatározottsága. In Csoba Judit szerk. *Munkaerőpiaci változások, leszakadó társadalmi csoportok*. „SZOCIO-TÉKA”, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, Debrecen, 9-15.
- 2011b A jövedelemszerkezet és a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása. In Csoba Judit szerk. *Munkaerőpiaci változások, leszakadó társadalmi csoportok*. „SZOCIO-TÉKA”, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, Debrecen, 43-48.
- Czibere Ibolya – Csoba Judit 2011 A nők munkaerő-piaci hátrányai. In Csoba Judit szerk. *Munkaerőpiaci változások, leszakadó társadalmi csoportok*. „SZOCIO-TÉKA”, Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke, Debrecen, 114-132.
- Gyáni Gábor 1990 Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében a századfordulón. *Századok*, 124:355-382.
- Gyarmati Gyöngyi 2003 Nők, filmek, hatalom Magyarországon az 1950-es években. *Múltunk*, 3:107-130.
- Havadi Gergő 2006 Az új „népi szórakozóhely”. *Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok*, 3:315-354.
- Horváth Sándor 2004 *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros*. Társadalom- és művelődéstudományi Intézete, Budapest.
- Horváth Sándor 2007 A lakás és a fürdő: a munkás- és szociálpolitika prototípusai az örvenes években. *Múltunk*, 2:31-49.
- Jánoska Antal 1999 A magyar kártya története, ikonográfiája, készítői. *AETAS*, 1-2:147-165.
- Keszeg Vilmos 2007 A népmese előadásának módja és kontextusa. *Ethnographia*, 118:15-70.
- Lakatos Judit fel. szerk. 2010 *Időmérleg-módszer-tan*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lipták Dorottya 2001 Polgári kulturális gyakorlat és nemzeti jelleg a középeurópai sajtóban. *AETAS*, 3-4:46-83.
- Marx Károly 1955 *A tőke*. Szikra, Budapest.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich 1976 *Karl Marx és Friedrich Engels művei 26/1.*, Kossuth Kiadó, Budapest.
- Michalkó Gábor – Illés Sándor – Vízi István 2007 Az új turisták feltételezett niche-jeinek területi különbségei Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*, 3-4:271-289.
- Mód Aladárné 1978 „Bejáró” életmód – cél és valóság. *Társadalmi Szemle*, 6:67-76.
- R. Nagy József 2012 *Laborer communities*. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.

- Szalai Sándor 1978 Bevezetés. Az időmérleg kutatás elmélete és gyakorlata. In Szalai Sándor szerk. *Idő a mérlegen*. Gondolat Kiadó, Budapest, 17-29.
- Tagányi Zoltán 1973 Hagyományos és modern elemek keveredése a falu kultúrájában. *Ethnographia*, LXXXIV:571-584.
- Thompson, Paul 2004 Történelem és közösség. *AETAS*, 1:173-186.
- Timothy, Dallen J. 2005 *Shopping Tourism, Retailing And Leisure*. Multilingual Matters, Bristol.
- Tomasz Gábor 2001 A pesti kocsmák világa. *Új Holnap*, 2001. ősz:64-95.
- Tóth Árpád 1976 Az ózdi ipari körzet bejáró munkásai. *Borsodi Szemle*, 3:45-52.
- Tütő László 2001 A civil társadalom szocialista formája Marx elméletében. *Multunk*, 2-3:44-85.
- Utasi Ágnes 1995 Középosztályok és életstílusok. *Társadalmi Szemle*, 3:4-13.

Changes in the term, understanding and practice of work and free time among Hungarian workers between 1984 and 2014

The study based on cultural anthropological fieldwork (a survey of nearly 500 respondents and also topic oriented interviews) focuses on the relation between work and free time and its changes in the last thirty years. The article talks about the notion of free time and leisure among Hungarian workers doing traditional physical work. By comparing the most important leisure activities and putting them in a social scientific context we try to unfold the reasons of differences and similarities. Partly in order to create a milieu and partly the make the text more authentic there are several citations of interviews in the text. The research proves that there were no significant changes in the understanding of free time during the last thirty years and not even the practice changes dynamically. The modifications in terms of the understanding and handling of free time are due to the changes of the society and not due to the specificities of worker lifestyle. The separation of workers in social groups, their logic and their specific aspirations are changing or has already changed. Their identity though is strong and gets strengthened by the memories of the past.

Munka és szabadidő fogalmának, felfogásának és gyakorlatának változásai magyarországi munkások körében 1984 és 2014 között

A kulturális antropológiai terepmunkán (közel ötszáz fős kérdőíves adatfelvételen, illetve témaorientált interjúkon) alapuló tanulmány az elmúlt harminc esztendő tükrében vizsgálja a szabadidő és munkaidő kapcsolatát, azok változását. A szövegben a hagyományosan kétkezi munkát végző, magyarországi munkavállalók munka-szabadidő felfogásáról, kezeléséről esik szó. A jelentősebb szabadidős tevékenységeket összehasonlítva, azokat társadalomtudományi kontextusba helyezve az írás kísérletet tesz az azonosságok és különbségek okait feltárni. Részben a hangulati miliő megteremtéséül, részben hitelesítésül a szövegben számos interjúrészlet található. A kutatás igazolja, hogy harminc esztendő alatt a szabadidő fogalmában nem történtek alapvető szintű változások, s közel sem nevezhető dinamikusnak a gyakorlat módosulása sem. A társadalom változásai azok, amelyek a szabadidő-munkaidő felfogásának és kezelésének módosulását hozták, s nem a munkás létből való sajátosságok. A munkások társadalmi csoportokon, osztályokon belüli különállása, saját logikája, jellemzően egyedi aspirációi, kulturális autonómiája átalakulóban van, részben már át is alakult. Identitásuk azonban még erős, s a múlt emlékeiből táplálkozva rendszeres megerősítést is nyer.